

Резніков: Резніков О. Пасіонарій С. Караванський // Українська культура. – 1992. – №10-11. – С.24-25.

Енциклопедія: Енциклопедія українознавства: В 8 т. – Львів, 2000. – Т.8.

Сопронюк: Сопронюк О. Вічні, безсмертні шляхетні пориви. Українське сумління: С. Караванський // Книжник-ревію. – 2001. – №16. – С.14.

Шатилов: Шатилов М. Подвиг Святослава Караванського // Визвольний шлях. – 2001. – № 2. – Річник 54. – С. 55-64.

Nataliya Toma. Vocabulary-graphical activity of Svyatoslav Karavansky *The attempt to analyze the vocabulary-graphical activity of Svyatoslav Karavansky, the guru in linguistics from Ukrainian diaspora, has been carried out first in the history of Ukrainian linguistics. The content, structure and specific features of three dictionaries compiled by him, such as "Practical Dictionary of Synonyms in Ukrainian Language", "Russian-Ukrainian Dictionary of the Difficult Words", "Dictionary of Rhymes in Ukrainian language", have been investigated. Karavansky's dictionaries have been compared with analogical dictionaries edited by other authors in Ukraine. The importance of the vocabulary-graphical activity of Svyatoslav Karavansky intended on renewal of Ukrainian language is underlined.*

Key words: *vocabulary-graphical activity, dictionary, synonym, rhyme.*

Тетяна Стільник (Харків)

ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНИХ ОЗНАК НА ФОРМУВАННЯ ЗМІСТОВОГО ВІДНОШЕННЯ ГРАДАЦІЇ МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

У статті здійснено комунікативний аналіз складносурядних речень з градаційним відношенням між компонентами. Установлено, що в таких конструкціях рема першої предикативної частини стає темою в їхній другій частині. Доведено, що своєрідність комунікативної організації градаційних висловлень полягає в такому

їх оформленні, коли зміст другої частини відповідає критерію інформативної достатності, тоді як зміст першої частини – критерію необхідності. З'ясовано, що в другій предикативній частині складних градаційних речень можливою є перестановка теми і реми місцями. Рематичний компонент другої частини за будь-якого розташування завжди є акцентно виділеним.

Ключові слова: комунікативна організація, предикативні частини, градаційне відношення, критерії необхідності і достатності, тема, рема.

Складні конструкції, між компонентами яких виникає градаційне відношення, на зразок *Почуття їхнє, так раптово спалахнуло, невдовзі ні для кого не було вже таємницею, та й вони перестали ховатися з ним* (О. Гончар), *[І тепер Дмитро розумів, що] не тільки він прямує до свого щастя, своєї любові, своєї землі, але й вона наближається до нього, доступна і радісна, втираючи сльози скорботу і болю* (М. Стельмах) ніколи не ставали об'єктом спеціального дослідження в українському синтаксисі. Разом із тим вивчення формальних, семантичних та комунікативних особливостей таких конструкцій сприяло б подальшій розробці питань структурно-семантичної та комунікативної організації складного речення.

Диференціація докомунікативних рівнів будови складного речення (формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного) і рівня комунікативного не заперечує положення про їхню взаємодію і взаємозумовленість. Дослідниками синтаксису відзначаються факти, коли особливості формальної будови й семантики речень виявляли зв'язок із його комунікативною спрямованістю. Так, наприклад, помічено, що сутність речень як буттєвих або як речень характеризації визначає саме їх комунікативна організація [Арутюнова, Ширяев]. Досліджено також взаємодію різних рівнів організації займенниково-співвідносних речень сучасної української мови, насамперед вплив комунікативної настанови на характер їхнього змісту [Ломакович].

Вивчення градації як явища семантичного рівня складного речення також передбачає звернення до комунікативної організації цих речень. Такий підхід необхідний для з'ясування того, у чому ж полягає сутність градації як мовного явища.

Для побудови складного речення як комунікативної одиниці важливим є порядок слідування частин. Той чи інший порядок розташування предикативних частин визначається ситуацією мовлення, комунікативним завданням і виражає актуальне членування речення, яке орієнтоване на актуальну, тобто важливу в даний момент, інформацію [Вихованець: 148].

Відповідно до свого комунікативного завдання речення розчленовується на дві частини: тему й рему. Тема є вихідною частиною висловлення. Рема ж виступає його комунікативним центром. Одним із найважливіших засобів розрізнення теми й реми у висловленні є інтонація.

Вивчаючи актуальне членування в складному реченні, дослідники визнають наявність у ньому декількох тем і рем. На цю особливість складних речень звернула увагу К.Г. Крушельницька, зазначаючи, що складні речення мають ускладнене комунікативне завдання: “і даним, і новим у цих реченнях може бути не один член речення, а два і більше. У таких випадках можна виділити “склад даного” та “склад нового”, у які можуть потрапляти різні комбінації членів речення” [Крушельницькая: 59].

Актуальне членування складного речення може бути багатоступеневим, де не тільки складне речення членується на тему й рему, а кожна з частин у свою чергу має свою тема-рема-тичну будову. Так, В.М. Абашина розрізняє кілька ступенів актуального членування в складному реченні. За словами автора, на першому ступені актуального членування складне речення розподіляється на тему і рему. Наступні ступені “визначають порядок слів у межах компонентів актуального членування першого ступеня” [Абашина: 4]. Дослідниця зауважує, що в постпозитивній предикативній частині складного речення, яка на першому ступені актуального членування є ремою, у ряді випадків можливе виділення актуально значущих частин – теми і реми. У такому разі йдеться про актуальне членування другого ступеня. Ступеневе актуальне членування характерне також і для складних речень із градаційним відношенням між частинами.

У зв'язку з тим, що в україністиці відсутній аналіз комунікативної організації складних конструкцій із градаційним відношенням між предикативними частинами, **метою** статті є опис

актуального членування градаційних конструкцій. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

1) описати комунікативну організацію складних градаційних висловлень;

2) довести, що рематичний компонент другої предикативної частини завжди є акцентно виділеним;

3) виявити роль специфічного інтонаційного оформлення складних градаційних конструкцій.

Усе це визначає **актуальність** дослідження, об'єктом якого є складні конструкції української мови, предикативні частини яких пов'язані відношенням градації. Предметом аналізу є комунікативна організація складних градаційних конструкцій.

Як довело дослідження, співвіднесеність змісту першої й другої предикативних частин складних градаційних речень стосовно їхньої значущості можна виявити за критеріями необхідності і достатності. Саме ці критерії дозволяють схарактеризувати сутність градаційного відношення.

Використовуючи структуру складного речення, мовець поступово наближається до своєї мети: спочатку, у першій предикативній частині, він подає зміст, необхідний для розуміння висловлення в цілому. Разом із тим цей зміст, з погляду мовця, хоча й містить необхідну інформацію, все ж не є достатнім для реалізації його задуму. Друга ж частина є тим достатнім аргументом, який, у поєднанні із першою частиною, дозволяє мовцеві виразити думку адекватно його намірам.

Розподіл змісту висловлення на необхідний і достатній дозволяє мовцеві подати його в так званому градаційному ключі, що пов'язане з певним актуальним членуванням висловлення. Цей аспект аналізу зумовлений установленим зв'язком між структурно-семантичною організацією градаційних висловлень і їх комунікативною спрямованістю. Відчуваючи недостатність того, що сказано, мовець прагне доповнити висловлення тією інформацією, яка зробить його довершеним. Тоді перша частина починає осмислюватись як тема, а друга стає ремою, тобто набуває значущості того нового, на що слухач мусить зважити в оцінці інформації щодо її актуальності.

Раніше згадувалося, що особливістю актуального членування складних градаційних речень є те, що воно є ступеневим. Особливістю

актуального членування в градаційних конструкціях є те, що рематичний компонент першої предикативної частини стає темою в їхній другій частині. Перетворення реми першої частини на тему в другій частині в складних градаційних реченнях є своєрідним розгортанням думки мовця, коли він до відомого приєднує нове, наприклад: *[Грицько переконався, що] за час війни не лише* ^T*[він]* ^R*[убився, як то кажуть, у колодочки], а й* ^R*[Параска]* ^T*[не марнувала часу, змінилася до невпізнання]* (Ю. Яновський), *[Ми, Катруся, геть з усього вийшли. Муки на дні тили трошки,]* ^T*[зерна одного]* ^R*[нема коло хати], та й* ^R*[зламаного грейдера]* ^T*[нема]* (О. Кобилянська), *[Правда, є ще один дерев'яний місточок у районі Польського фільварку біля лікєро-горілчаного заводу.] Але через нього* ^T*[танкам]* ^R*[не пройти] – завапиться, та й* ^R*[нам, пішанцям,]* ^T*[по ньому дуже тяжко прорватися]* (Є. Доломан). Як можна бачити з прикладів, той компонент, який позначає рему в першій предикативній частині, перетворюється на тему в другій частині. У цих реченнях темами виступають *він – не марнувала часу, змінилася до невпізнання, зерна – нема, усі – вважав тоді, що жартує*, ремами ж є *убився у колодочки – Параска, нема коло хати – зламаного грейдера, сприйняли те за жарт – сам він*.

Щодо порядку розташування теми і реми в градаційних реченнях, то в їх першій предикативній частині, як правило, спочатку йде тема, а потім рема. Разом із тим у деяких градаційних реченнях у першій частині рема може передувати темі, наприклад: *[Сестра, як тільки повернулася зі школи, нагнала Юркові страху, що] сьогодні на педраду* ^R*[прийде]* *не тільки* ^T*[голова сільради Харченко], а й* ^R*[з району хтось]* ^T*[прийде]* (Б. Тимошенко), *У Харкові, [першому університетському центрі на Східній Україні, який називати українськими Афінами,] тоді саме* ^R*[розгорталася]* *не тільки* ^T*[наукова, театральна й видавнича діяльність], а й* ^T*[організовуватися]* ^R*[літературно-публіцистичні журнали та альманахи,] [що сприяло становленню нового українського письменства]* (з журналу). Друга предикативна частина складних градаційних речень характеризується тим, що вона може починатися як темою, так і ремою, тобто для неї порядок слідування теми і реми не є принциповим. Особливість актуального членування в другій

частині градаційних речень полягає в іншому, зокрема рема завжди акцентно виділяється.

Для градаційних конструкцій можливою є перестановка в їх другій предикативній частині теми і реми місцями. Переконатися в цьому можна, помінявши місцями в цій частині тему і рему, наприклад: [Звідки мені було знати тоді, що] **не тільки** ^T[радість та щастя] ^R[промовляли тієї хвилини в серці,] ^T[промовляв] і ^R[жаль] (Д. Міценко), пор.: **Не тільки** ^T[радість та щастя] ^R[промовляли тієї хвилини в серці,] **а і** ^R[жаль] ^T[промовляв]; [З документів, знайдених в архівах монастиря, Яворницький довідався, що в'язня (П.І. Капнишевського – С.Т.) вважали за секретного й дуже важливого, тому монастирській варті наказано суворо й тильно доглядати його.] ^R[Отамана тильнували] **не тільки** ^T[озброєні вартіві,] – ^T[з нього весь час не стускали очей] ^R[монахи] (І. Шаповал), пор.: ^R[Отамана тильнували] **не тільки** ^T[озброєні вартіві,] **а й** ^R[монахи] ^T[з нього весь час не стускали очей]; [Перий кілька років нам жилося досить сутужно. Завжди не могли дотягнути до наступної зарплати.] ^T[дружина, аспірантка,] ^R[отримувала мізерію,] **та й** ^R[я] ^T[не міг особливо похвалитись зарплатнею] (А. Дімаров), пор.: ^T[Дружина, аспірантка,] ^R[отримувала мізерію,] **та й** ^T[не міг особливо похвалитись зарплатнею] і ^R[я]; [Олексій Байдуж стояв у кузові "ЗІСа" і вглядався у незнайомі місця, шукаючи село.] Але довкола ^R[не було] **не те що** ^T[хат чи інших будов,] **а й** ^R[дерев] ^T[не було], [тільки червене марево густим серпанком тило від обр'ю до обр'ю і спігло очі] (С. Завгородній), пор.: Довкола ^R[не було] **не те що** ^T[хат чи інших будов,] **а й** ^T[не було] ^R[дерев]; [Знову дорога, а на ній грабарі. Їхня валка розтяглася,] ^T[коні] ^R[йдуть неквапливо], **та й** ^T[кватити їх] ^R[нікому] (В. Земляк), пор.: ^T[Коні] ^R[йдуть неквапливо], **та й** ^R[нікому] ^T[кватити їх]. Як доводять приклади, у другій предикативній частині градаційних речень рема може йти за темою, а може їй передувати, але вона завжди є акцентно виділеною.

Таким чином, характерною ознакою складних речень із градаційним відношенням як конструкцій із актуально членованим змістом є специфічне інтонаційне оформлення. Йдеться про акцентоване вимовляння як всієї другої предикативної частини, так і про акцентоване вимовляння рематичного компонента в її складі. Акцентоване виділення як інтонаційну особливість висловлення, що

повідомляє про ситуації, які виходять за межі норми, дослідила Т. М. Ніколаєва. За словами автора, акцентоване виділення має місце там, де існує певний відхід від стандарту. Відповідно висловлення, яке вимовляється з фразовим наголосом "звучить як щось екстраординарне і тому більш значуще" [Ніколаєва: 44]. Акцентоване виділення, на думку автора, сприяє тому, щоб вплинути на того, хто сприймає інформацію через оцінно-модальний фактор.

Акцентованому виділенню другої предикативної частини в складі градаційних конструкцій, значення якої набуває модально-оцінного відтінку, сприяє таке її оформлення, коли ця частина виступає відокремленою, парцельованою, наприклад: *Не тільки майбутня зустріч з Жаклін принесла йому таку радість. А сталося ще щось дуже хороше, і що воно таке, зразу не збагнеш* (В. Собко); *Мотя, прозваний Мокрим десь, певне, за його "мокри" вчинки, був цікавий, проте не тільки хуліганською справою, що йшла про нього по околицях міста. Мотя Мокрий був ще цікавий як надзвичайний хірургічний експеримент* (Ю. Смолич); *[Кажуть, що коги людина в гурті, в колективі, то в неї притуплюється відчуття небезпеки. Далєбі це так.] І не тільки з причини: як усім – так і мені. Тут, певне, діє багато чого іншого* (Є. Доломан). У конструкціях, що організовані як текст, друга частина, яка приєднується за допомогою градаційно-приєднувальних сполучників, а також їх аналогів, також акцентно виділяється: *[Поївши затірку, ми вертаємося в село.] Не біжимо, навіть коги спускаємося з крутої гірки: немає сил. До того ж ми весь час дивимося тільки під ноги: чи не трапиться щось, що можна було б підібрати і з'їсти* (А. Дімаров); *Не могла білява красуня (Катерина – С.Т.) з обличчям ангела досконало тямити в протонних хащах над якими щоразу збирало свої химери невідоме. Більше того, не повинна вона була стрибати поперед батька у пекло, коли батьком цих передбачливих шукань був ізнов-таки Максим Нерчин* (Н. Рибак).

Окрім цих ознак, градаційні речення мають інші інтонаційні особливості, які також заслуговують на увагу.

Спостереження над інтонацією в складних градаційних реченнях переконують у тому, що мелодика, яка характеризує ці речення, може бути різною. З одного боку, у градаційних реченнях, де в першій предикативній частині рема йде за темою, фразовим наголосом у ній найчастіше позначена предикатна лексема, тоді як в другій частині –

лексема на позначення суб'єкта або об'єкта, наприклад: [Брама раптом відчинилась, наче відкривала йому вхід у кляштор, але назустріч шестеро коней вимчало чорну лаковану карету,] і він педве встиг відскочити, щоб не розчавити баскі коні; **та й** коні, наче злякавшись розхристаної постаті корчмаря, різко рвонули в бік, мапо не перекинувши карету (Н. Рибак); [А дівчину охотила тривога: виходить, неспроста вже який раз до неї навідується песиголовець у подобі старця...] Треба, щоб він більше не з'являється тут, **та й самій** час кидати цю непевну корчму, що комусь почала мозолити очі (М. Стельмах).

За такого розташування компонентів у першій частині градаційних речень спостерігається підвищення тону в її кінці і підвищення на початку другої частини. Якщо ж у першій предикативній частині градаційних речень розташування компонентів характеризується інверсією, тобто рема передує темі, то фразовий наголос позначатиме предикатну лексему, яка починає цю частину, наприклад: [У Юрка був на підтвердження своїх слів аргумент – російська консерва...] На бляшанці **не тільки** красувався двоголовий царський орел, **але й** найтутішай школяр міг прочитати на ній виразні російські слова... (П. Козланюк).

З іншого боку, у досліджуваних реченнях можливим є паралелізм інтонації в обох предикативних частинах, коли ритмо мелодика першої і другої частин збігається, як у реченнях [Добігався, домудрувався, – напустилася згодом (мати – С.Т.)] – Чи ти ж маленький, не знаєш, що **не тільки** жінка про тебе, **а й ти** про жінку повинен дбати (Д. Міщенко); Я певна, що **не тільки** мої очі та серце агронома раділи, споглядаючи це, **а й** очі, і серце кожної людини були б вражені такими несподіваними розкошами природи, [а надто високою культурою використання її данини] (Ю. Смолич).

Різниця в інтонуванні в межах градаційних речень поширюється переважно на першу предикативну частину. Разом із тим у градаційних конструкціях, друга предикативна частина яких починається темою, інтонація також буде відрізнитися від інтонації в реченнях, де рема розташована на початку другої частини. Це пов'язано з тим, що рематичний компонент другої частини завжди акцентно виділяється. Так, у реченні *В цей день хвилювались не тільки ми – нервувалися й наші командири* (А. Дімаров) у першій

частині фразовим наголосом позначена тема *ми*, яка починає речення, у другій частині акцентно виділяється рема *командири*, яка йде за темою *неревуватися*. Подібним є інтонування в другій предикативній частині такого речення, як [*Коли б київська княгиня мала справу в Болгарії тільки з кесарем Петром, я був би спокійний...*] Але **не тільки** кесар є в Преславі, є там і бояри на чолі з сурсужулом (С. Склярєнко).

Викладені в статті положення дозволяють зробити такі висновки:

- формування градаційного значення визначається передусім комунікативною позицією мовця;
- своєрідність комунікативної організації градаційних висловлень полягає в такому їх оформленні, коли зміст другої частини відповідає критерію інформативної достатності, тоді як зміст першої частини – критерію необхідності;
- у складносурядних градаційних конструкціях рема першої предикативної частини стає темою в їхній другій частині, що є своєрідним розгортанням думки мовця;
- у другій предикативній частині складних градаційних речень можливою є перестановка теми і реми місцями. Рематичний компонент другої частини за будь-якого розташування завжди є акцентно виділеним.

Предметом подальшого аналізу стануть механізми взаємодії різних рівнів організації складних градаційних конструкцій, у всіх її можливих виявах, що передбачає всебічне дослідження й опис тих особливостей кожного з рівнів, що спричиняють формування градаційного відношення.

ЛІТЕРАТУРА

Абашина: Абашина В.Н. О порядке слов в постпозитивных придаточных частях временных сложноподчинённых предложений // Сложное предложение: Межвуз. тематич. сб. – Калинин: Калининский гос. ун-т, 1979. – С. 3-9.

Арутюнова, Ширяев: Арутюнова Н.Д., Ширяев Е.Н. Русское предложение. Бытийный тип (структура и значение). – М.: Русский язык, 1983. – 197 с.

Вихованець: Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

Крушельницкая: Крушельницкая К.Г. К вопросу о смысловом членении предложения // Вопросы языкознания. – 1956. – № 5. – С. 55-67.

Ломакович: Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові: Дисертація ... д-ра філол. наук. 10.02.01 / Терноп. держ. пед. ін-т – Тернопіль, 1993. – 382 с.

Николаева: Николаева Т.М. Семантика акцентного выделения. – М.: Наука, 1982. – 104 с.

Spilnyk Tetjana. Der Einfluss der kommunikativen Merkmale auf die Bildung der Gradation zwischen den Teilen der zusammengesetzten Sätze. *Im Artikel wird die kommunikative Analyse der Satzreihen mit Gradation zwischen den Komponenten durchgeführt. Es wird festgestellt, dass in solchen Konstruktionen das Rema des ersten Teils das Thema des zweiten Teils wird. Es wird bewiesen, dass die Eigenart der kommunikativen Organisation der Gradationskonstruktionen in solcher Gestaltung besteht, wenn der Inhalt des zweiten Teils dem Kriterium der informativen Genüge entspricht, und der Inhalt des ersten Teils dem Kriterium der Notwendigkeit entspricht. Es ist möglich, im zweiten Teil der Gradationssatzreihe Thema und Rema zu tauschen. Der Remakomponent des zweiten Teils ist immer betont.*

Schlüsselwörter: Gradation, die kommunikative Organisation, Kriterien der Genüge und der Notwendigkeit, das Thema, das Rema.

РЕЦЕНЗІЇ

ЩЕ ОДИН КРОК ДО ПРОЧИТАННЯ ЗОРЯНОЇ КНИГИ.
Ewa Jakus-Borkowa. Polskie nazewnictwo kosmiczne (Opole:
Uniwersytet polski, 2004, 280s.)

Початки зацікавлень космосом сягають сотень і навіть тисяч років, однак лише активні космічні дослідження Всесвіту за